

# **(Re)Construcció de les maternitats i de les paternitats després d'un divorci. Notes d'un estudi qualitatiu<sup>1</sup>**

**Montse Solsona i Pairó**

*Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona  
i Centre d'Estudis Demogràfics  
msolsona@ced.uab.es*

**Laia Ferrer Serret**

*Centre d'Estudis Epidemiològics sobre Infeccions  
de Transmissió Sexual i Sida de Catalunya  
lf.serret@gmail.com*

## **Resum**

En aquest article es discuteixen alguns resultats d'un estudi qualitatiu sobre les trajectòries familiars que segueixen homes i dones que han viscut la ruptura d'una unió en la qual va haver fills. Primerament, es presenta el disseny de la metodologia qualitativa i, a continuació, s'ofereixen alguns resultats del treball de camp realitzat durant la primavera de 2008 en àrees metropolitanes d'Espanya on el divorci té una intensitat més gran. Les narracions dels nostres biògrafs i biògrafes permeten entendre el significat mutant de la maternitat i de la paternitat durant el procés de (re)construcció dels vincles familiars després d'un divorci, per identificar la permanència o

1. Aquest treball ha de considerar-se producte dels projectes "Trajectòries familiars després del divorci. Gènere, parentiu i territori" (ref. SEJ2005-03764/GEOG) i "Famílies reconstituïdes i equitat de gènere: noves paradoxes" (ref. CSO2008-00654), subvencionats pel Pla Nacional I+D+i del Ministerio de Educación y Ciencia d'Espanya.

reproducció dels patrons de gènere existents abans de la ruptura, respecte la cura dels fills.

**Paraules clau:** Demografia, biografies, divorci, gènere.

## Resumen

En este artículo se discuten algunos resultados de un estudio cualitativo sobre las trayectorias familiares que siguen hombres y mujeres que han vivido la ruptura de una unión en la que hubo hijos. Primero se presenta el diseño de la metodología cualitativa y, luego, se ofrecen algunos resultados del trabajo de campo realizado en la primavera de 2008 en áreas metropolitanas de España donde el divorcio tiene una intensidad mayor. Las narraciones de nuestros biógrafos y biógrafas permiten comprender el significado mutante de la maternidad y la paternidad, en el proceso de (re)construcción de los vínculos familiares después de un divorcio, para identificar la permanencia o reproducción de los patrones de género existentes antes de la ruptura respecto al cuidado de los hijos.

**Palabras clave:** Demografía, biografías, divorcio, género.

## Abstract

In this paper we discuss some results obtained from a qualitative study about family trajectories followed by men and women who have children before a divorce. First of all we describe qualitative method design and, secondly, we present the main results. This qualitative study used in-depth interviews which were realised in different Spanish metropolitan areas where divorce has higher intensity in Spring 2008. Biographers' stories let us understand how maternity and paternity meaning changes during the process of (re)construction new family ties after a divorce in order to identify the permanence or reproduction of gender patterns related with children care before that rupture.

**Keywords:** Demography, biographies, divorce, gender.

## Introducció

Per contextualitzar històricament i geogràfica la importància del fenomen del divorci i el postdivorci a Espanya, que abordarem tot seguit des d'una perspectiva qualitativa, cal tenir en compte que la incidència estadística del fenomen és molt sensible als canvis econòmics i socials, i en particular als

canvis legislatius. Com és sabut, en la darrera etapa democràtica, el divorci i la separació matrimonial es va legalitzar a Espanya el 1981, i es va liberalitzar l'any 2005.<sup>2</sup> Al llarg d'aquest període els divorcis han anat augmentant de forma constant: l'any 1982 un de cada deu matrimonis acabaven en ruptura i el 2005 eren tres de cada deu. La reforma de 2005 va fer augmentar la seva intensitat de forma sobtada: el 2007 un 60% dels matrimonis es trencaven, situant Espanya, que sempre s'havia arreglerat amb els països mediterranis amb nivells baixos,<sup>3</sup> en la segona posició d'Europa, després de Bèlgica; però les xifres de 2008 ja confirmen que es tractava d'un efecte conjuntural.<sup>4</sup>

En una població determinada sempre trobem més dones divorciades que homes divorciats (*145 dones per 100 homes a Catalunya l'any 2001*) pel fet que ells es tornen a casar en major proporció i ho fan més aviat. Així mateix, és més freqüent que els homes esdevinguin pares de nou en el si d'una nova unió, que no pas les dones.<sup>5</sup> Aquests fets són comuns a gairebé tota Europa, si bé trobem majors graus d'equitat en les trajectòries familiars postdivorci en els països nòrdics; i entre les generacions més joves en tots els països (Simó *et al.* 2009). En part això és així perquè després d'un divorci els fills i filles, quan n'hi ha, es queden amb la mare, mentre que al pare li correspon pagar una pensió alimentària per ells. Segons dades de 2007 de l'Institut Nacional de Estadística espanyol, la custòdia dels fills menors fou atorgada a la mare en el 85,5% dels casos i el pagament de la pensió alimentària es va assignar al pare en el 89,2% dels casos.

En aquest article presentem alguns resultats referents a la (re)construcció de les paternitats i les maternitats després d'un divorci,<sup>6</sup> d'un estudi qualitatiu realitzat a Espanya sobre les biografies familiars d'homes i dones que han viscut la ruptura d'una unió en la qual va haver fills. Aquest estudi forma part del projecte "Trajectòries familiars després del divorci. Gènere, parentiu i territori" de l'equip d'investigació sobre el divorci del Centre d'Estudis Demogràfics, que combina la metodologia quantitativa –construcció d'un atlas del divorci i el postdivorci a Europa (Simó *et al.*, 2009)– amb la metodologia qualitativa per a comprendre millor els processos de ruptura i explorar com encaixen les transicions familiars postdivorci amb els vincles afectius existents abans de la ruptura –amb els fills d'aquesta unió i l'exparella.

2. Els seus antecedents els troben en la Constitució de la II República del 9 de desembre de 1931 (Solsona, Simó, 2007).

3. Catalunya sempre ha registrat nivells més elevats que Espanya (Simó *et al.* 2000).

4. En el cas de Catalunya es van registrar 28.833 divorcis el 2007, i només 20.310 l'any 2008 (dades INE).

5. Segons dades de les Enquestes de Fecunditat i Família de 1995 a Espanya, 12 anys després del divorci un 50% dels homes han experimentat noves paternitats. En el cas de les mares cal esperar 3 anys més per assolir aquest 50%.

6. Aquí el terme *divorci* fa referència tant a la ruptura d'un matrimoni, com d'una unió consensual, tal com és habitual en la literatura demogràfica.

## Breu estat de la qüestió sobre maternitats i paternitats després dels divorci

En un article anterior hem revisat les aportacions que la literatura demogràfica ha fet sobre el tema que ens ocupa (Solsona *et al.*, 2007). Aquí en resumim breument les idees principals.

Pel que fa la relació dels pares i de les mares amb els fills després d'una ruptura d'unió, cal destacar que tradicionalment la literatura científica s'ha centrat amb la figura del pare. Els fills viuen més sovint amb la mare i es desvinculen més del pare (home), si bé l'autora francesa Villeneuve-Gokalp (2000) declara que en les darreres dècades ha augmentat el nombre de contactes del pare amb els fills després del divorci. L'entrada a una nova unió i a noves paternitats/maternitats afecta de manera diferencial la relació pare-fill i mare-fill. Mentre que per a un home fa disminuir la freqüència del contacte amb els fills de la primera unió, per una dona l'entrada en una nova unió fa més fort el vincle mare-fill i incentiva el contacte pare-fill (Berrington *et al.*, 2005; Coleman *et al.*, 2000; Villeneuve-Gokalp, 2000). Alguns altres estudis recents, però, constaten una major equitat entre tots dos sexes. Els resultats d'aquests estudis fan referència al pare o a la mare no resident, independentment del seu sexe, com a factor determinant de la qualitat del vincle amb els fills. El divorci debilita la relació del pare (home o dona) que no viu amb el fill (Amato *et al.*, 1996). Hohmann-Marriot (2007) afirma que la implicació en la paternitat durant la unió afecta la qualitat del vincle en la postruptura.

Pel que fa les intencions de noves paternitats/maternitats, la literatura més recent fa referència a les càrregues parentals d'una primera unió (existència de fills biològics i que viuen a la llar), a més del sexe de l'enquestat, com a catalitzadors de les intencions de noves fecunditats (Vikat *et al.*, 2003). Alguns estudis identifiquen l'existència d'uns patrons de gènere pels quals l'existència d'un fill biològic afecta les intencions de noves fecunditats de les dones mares i no s'estableix cap relació entre l'existència de fills biològics en les intencions de noves fecunditats en els homes (Stewart, 2002). Si el fill de la primera unió té menys de 5 anys, la probabilitat de concebre augmenta per a la dona (Jefferies *et al.*, 2000). L'experiència recent dels Estats Units i d'Europa dona poc pes als fills biològics en les intencions de noves maternitats/paternitats quan aquests són d'un dels dos cònjuges, contràriament al que succeeix quan són ambdós qui tenen fills d'una primera unió (Stewart, 2002; Henz *et al.*, 2004). El desig de compartir un fill, però, es desmarca per sobre dels altres factors a l'hora de desitjar tenir-ne un altre, fins i tot per sobre de l'existència de fills de la primera unió a la nova llar (Vikat *et al.*, 2003; Jefferies *et al.*, 2000).

## Hipòtesi inicial: el divorci revela la veritable naturalesa del matrimoni

La hipòtesi de partida per a la nostra anàlisi fa referència a les percepcions, subjectives, dels nostres biògrafs i biògrafes entorn de la paternitat i la maternitat, així com a la seva pràctica concreta, que en la literatura sociològica es coneix amb el nom del *paternatge* i *maternatge* (Brullet, 1997). La nostra hipòtesi és doble: *a*) hi ha una relació dialèctica entre el divorci i el matrimoni que fa que la reconstrucció de la paternitat/paternatge i de la maternitat/maternatge després del divorci reproduceixi la divisió dels rols parentals existents abans de la ruptura i, *b*) en virtut del model tradicional de rols parentals, el maternatge es pressuposa, és una obligació, de manera que és permanent, mentre que el paternatge és més una opció que no pas una obligació i, per tant, pot ser discontinua. S'evidencia, doncs, que la maternitat/paternitat (a nivell simbòlic) i el maternatge/paternatge (la pràctica de la cura) es troben en universos distants i la seva identificació, més volitiva que real, s'ha de demostrar o està en construcció.

La primera hipòtesi, que dóna sentit a la nostra argumentació sobre la reconstrucció de les paternitats i les maternitats després del divorci, arrenca d'un article ja clàssic de la sociòloga feminista Cristine Delphy titulat "Matrimonio y divorcio: el doble atolladero" (Delphy, 1982), en el qual es refereix, exclusivament, a l'aspecte econòmic del matrimoni. Delphy, en un article profundament crític amb els estudis sociològics sobre el matrimoni i el divorci d'aquell moment, fa dues afirmacions summament importants per a la nostra anàlisi sobre el postdivorci. La primera és que el divorci no contradiu el matrimoni en el pla institucional, i la segona, que el divorci revela l'autèntica naturalesa del matrimoni i viceversa (Delphy, 1982, p. 66).

La segona hipòtesi es basa en nombrosos treballs sobre els rols i les relacions de gènere en les societats contemporànies, entre els quals destaquem els de la sociòloga catalana Cristina Brullet, reconeguda en l'àmbit de la família i de les polítiques públiques. En un article sobre les pràctiques de criança i identitats parentals centrat en les parelles joves, Brullet afirma que "les identitats parentals continuen arrelades en el model tradicional segons el qual és la mare qui de manera exclusiva o molt prioritària ha d'atendre els fills i la llar". El seu argument és que "la divisió sexual del treball com una constant de les relacions de parella fa impossible una relació no jeràrquica perquè la divisió sexual del treball, en el context occidental, ha estat la font material i simbòlica de la qual es nodreix, precisament, la desigualtat entre els gèneres" (Brullet, 1997, p. 150). En aquest mateix article, però, l'autora fa referència a les aportacions fetes des del feminisme de la diferència en la línia que la construcció d'una nova paternitat s'apropa a les funcions maternals (Brullet, 1997, p. 151). En aquesta línia, la segona hipòtesi també ens dóna marge per incloure casos en què els rols parentals abans i després de la ruptura es (re)construeixen segons un model més igualitari. De fet, els nos-

tres biògrafs i biògrafes, malgrat haver-se socialitzat en un moment històric en què les unions i les famílies eren molt més estables que en l'actualitat, formen part d'una generació i d'un grup social –benestant, amb nivell educatiu alt, residents en àrees metropolitanes– als quals s'atribueix comportaments pioners de canvi, en l'àmbit de la família i de les relacions socials (Solsona *et al.*, 1994).

## Aspectes metodològics: entrevista i entrevistats

La metodologia utilitzada és deutora de les enquestes demogràfiques biogràfiques, dissenyades en diferents països des de principis dels anys vuitanta, per aplicar mètodes estadístics especialment dissenyats per a l'anàlisi demogràfica (Courgeau *et al.*, 1989). En aquestes enquestes, sovint es recull informació sobre biografies determinades, com la biografia laboral, educativa, familiar i residencial. En el nostre cas, es pren com a columna vertebral la biografia familiar i es deixa als entrevistats que seleccionin els esdeveniments més importants de la seva vida i aquells que donen sentit a la història que ells mateixos van construïnt entorn de la constitució de la unió, el naixement dels fills i el procés de ruptura i de la postruptura.<sup>7</sup>

Per al *treball de camp*, la metodologia utilitzada és etnogràfica. És a dir, és un estudi directe de les persones que han viscut una ruptura d'unió mitjançant entrevistes en profunditat semiestructurades, per a comprendre els significats que el propi biògraf atribueix als fets seleccionats de la seva biografia i, en particular, de la forma com percep els seus vincles familiars i afectius. Aquesta metodologia etnogràfica s'implementa adoptant un enfocament biogràfic, de manera que la persona entrevistada (l'actor o l'actriu principal) és qui selecciona les seqüències més significatives del seu curs de vida, com si es tractés d'un muntatge fotogràfic, seguint el fil d'unes poques preguntes que impulsen un monòleg pausat entorn el procés de ruptura, les experiències afectives després de la ruptura i tots aquells fets biogràfics que donen sentit als episodis seleccionats. Els nostres biògrafs i biògrafes parlen de la seva història familiar a partir d'un guió bàsic amb només cinc preguntes sobre el procés de ruptura i postruptura, de les quals pengen diverses “crosses” a les quals únicament es recorre per a garantir un cos temàtic comú a totes les entrevistes.

## Anàlisi de les narracions biogràfiques

En aquestes entrevistes semiestructurades s'han recollit dos tipus d'informació: els fets i les percepcions o interpretacions. Les interpretacions, el sentit que el

7. Per a més detalls sobre la metodologia d'aquest estudi vegeu Solsona (2009).

biògraf dona als esdeveniments viscuts, provenen de les pròpies narracions. Així, per a procedir a l'anàlisi de les entrevistes, que han estat transcrites íntegrament, aquí hem optat per una perspectiva temàtica, que implica que renunciem a intentar trobar un significat o sentit a cadascuna de les vint-i-sis biografies recollides, per separat, i en lloc seu, prenem en consideració elements significatius del conjunt de discursos en diferents aspectes i els sumem, els integrem (Blanchet *et al.*, 1992).

Per gestionar la informació de les entrevistes realitzades i facilitar l'anàlisi temàtica posterior, s'ha utilitzat el programa informàtic d'anàlisi textual *Atlas-ti*, que té la capacitat de gestionar molta informació, després de definir prèviament les categories d'anàlisi. L'*Atlas-ti* ha estat un ajut a l'hora de fer la codificació, l'estructuració i l'anàlisi de la informació continguda en les vint-i-sis entrevistes realitzades.

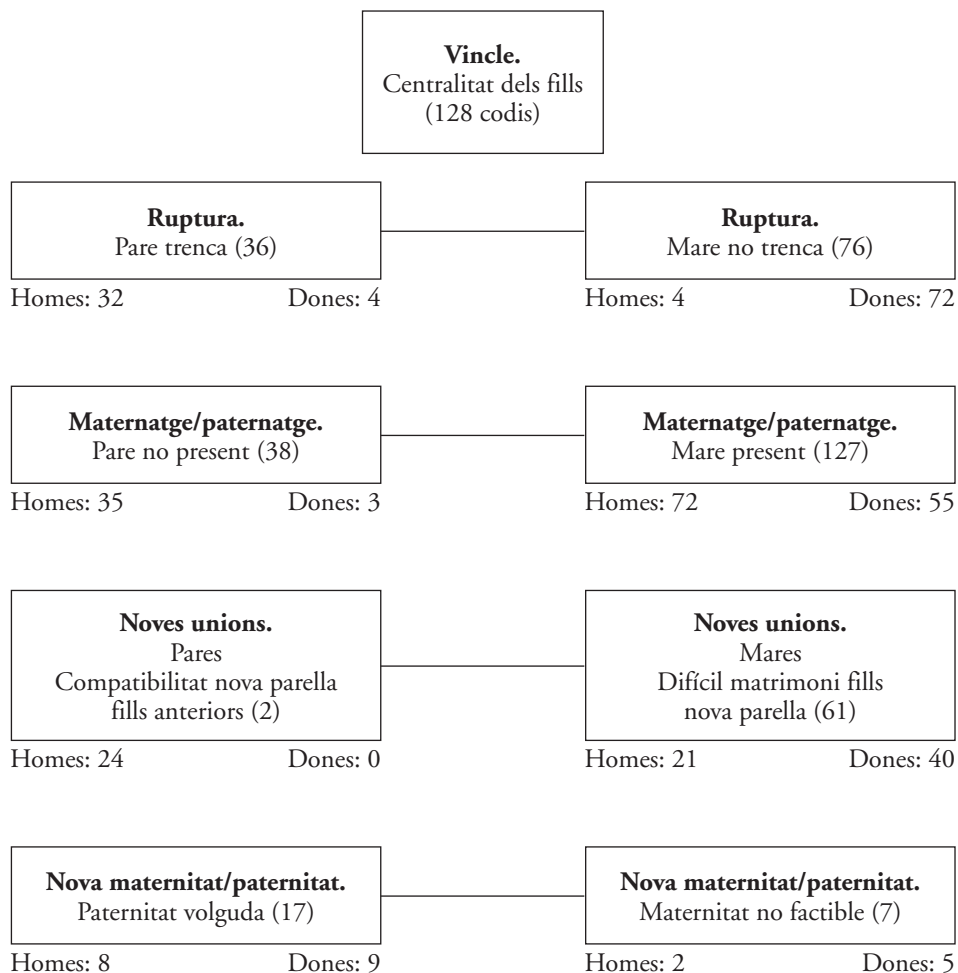
A través de l'anàlisi textual de les biografies dels/les protagonistes hem volgut validar les hipòtesis inicials. Així, per referir-nos a les paternitats i maternitats després d'un divorci hem localitzat dins dels discursos dels/les nostres protagonistes, cinc grans dimensions: el *vincl*e (del pare/mare divorciat amb els fills de la primera unió), la *ruptura*, la *pràctica* de la paternitat/maternitat (maternatge i paternatge); i l'encaix de les *noves unions* i les *noves maternitats/paternitats* amb els fills de la parella anterior. Aquestes grans dimensions s'han desagregat en diverses categories per poder analitzar els textos i, posteriorment, poder validar les dues hipòtesis inicials apuntades més amunt.

En conseqüència, les categories es construeixen des d'una perspectiva de gènere: són dicotòmiques, una correspon al rol masculí i l'altre al rol femení, tal com s'expressa a continuació:

1. Vincl e – *Prioritat per elles; obligació per ells.*
2. Ruptura – *Mare no trenca; pare trenca.*
3. Maternatge/paternatge – *Mare present; pare absent.*
4. Noves unions – *Per a les mares, difícil matrimoni fills nova parella; per als pares, compatibilitat entre nova parella i els fills anteriors.*
5. Nova maternitat/paternitat – *Nova paternitat volguda; nova maternitat no factible.*

Amb aquestes categories, per definició, segons la teoria sociològica sobre les identitats de gènere i rols parentals i segons les evidències empíriques pel que fa a la custòdia dels infants després d'un divorci, estan clarament predisposant els resultats segons un biaix de gènere. Ara bé, a l'hora de codificar una categoria que fa referència al rol de la dona mare (per exemple, "mare present") pot donar-se en una entrevista realitzada a un home pare, si aquest compleix aquell rol, en principi, atribuït a una dona i, viceversa: el rol de l'home-pare pot donar-se en una dona. És a dir, que el maternatge pot ser portat a terme pel pare, i el paternatge pot ser exercit per una dona. És en aquest punt que el model tradicional és substituït pel que anomenem *contramodel*.

**Figura 1**  
**Vegades que apareixen les categories en els discursos,**  
**segons el sexe de l'entrevistat**



A través de la codificació amb *Atlas-ti* veiem, en una primera instància, la rellevància de cadascuna de les categories triades i la vinculació d'aquestes amb d'altres codis, en el conjunt i segons el sexe dels entrevistats. És aquesta relació o estructuració de les categories la que ens permet adonar-nos de la validesa de les hipòtesis formulades. A la figura 1, veiem el pes que representa cada categoria segons el sexe de l'entrevistat, informació quantitativa que utilitzem durant l'anàlisi dels discursos per exemplificar un resultat i identificar possibles contraexemples. El resultat final es presenta tot seguit.



## **(Re)Construcció de les maternitats i la paternitats després del divorci**

A continuació presentem les primeres reflexions sorgides de les narracions dels nostres biògrafs i biògrafes en relació a la maternitat i la paternitat. Cal recordar de bon principi que la nostra mostra té un perfil molt particular, a causa del moment històric en què la persona ha viscut cada etapa del seu curs de vida en l'àmbit familiar, laboral, etc. i també pel grup social de pertinença. Es tracta de persones que s'han fet adultes en un període històric espanyol d'obertura i de canvi social i familiar notable; que les convidem a explicar la seva història de vida quan ja són adultes i, per tant, ens parlen, per exemple, de la seva primera unió dècades després d'haver-se produït.

En la presentació de les narracions corresponent a les cinc dimensions, primer per a les dones-mares i després per als homes-pares, quan ho considerem necessari i com a acte simbòlic d'agraïment profund per la seva col·laboració, donarem la veu a una biògrafa o a un biògraf, indicant, al final de cada cita, entre parèntesi, el seu pseudònim, l'any de naixement i el nombre de fills de la primera unió en el moment de la ruptura.

### **(Re)Construcció de les maternitats**

#### ***1. El vincle afectiu de les mares amb els fills és la “relació familiar” més important***

Per a les dones, la maternitat és el resultat sempre d'una elecció i des del naixement dels seus infants se senten responsables d'aquesta criatura que acaba de venir al món (vegeu la figura 1). Algunes parlen també de vincle instintiu. Gairebé sempre, els infants, pel fet que es queden a viure amb la mare després de la ruptura, ocupen un lloc central a les seves vides, la qual cosa limita la seva realització personal en altres àmbits vitals. Algunes dones-mares ho viuen com una càrrega, un pes feixuc. Fins i tot hi ha qui parla d'una creu.

Amb tot, en general, en el moment de l'entrevista la relació entre els fills i la mare és bona. A vegades aquesta bona relació és el resultat d'una lluita constant per a què funcioni la relació. Aquesta lluita és més intensa quan coincideix amb el període de l'adolescència dels fills; per tant no es pot considerar un fenomen específic del postdivorci. Unes altres vegades, les dificultats es produeixen si les mares decideixen no renunciar al seu projecte professional i això crispa la relació, es produeixen friccions, i en aquests casos la mare es culpabilitza per un cert abandonament del fill/a. Però, per a totes elles, el vincle afectiu amb els fills/es és la “relació familiar” més important.

Les formes familiars es diversifiquen després d'una ruptura. La seva grandària s'amplia apel·lant els vincles de sang o polítics (la meua família, la famí-

lia dels meus fills), vincles de convivència o no (qui viu a la llar) i/o d'afinitat i d'amor (família d'elecció). Els vincles de sang, ascendents i descendents, poden ser de, tan sols, dues generacions (jo i els meus fills), de tres (pare, mare, o pares, jo i els meus fills) o de quatre (quan inclouen els avis); els vincles col·laterals poden incloure els germans, els nebots i nebodes. El divorci no està renyit amb la inclusió de parents polítics (de la relació anterior) dins de la pròpia família, la ruptura d'una unió divideix la vida en dues parts diferenciades, però no de la mateixa manera a la parentela adquirida amb el naixement de fills comuns. Les dones mares, en general, no inclouen l'exparella dins la pròpia família (encara que també hi ha excepcions en aquest sentit), però sí que hi inclouen l'exsogra o els nebots del propi *ex*, és a dir, els avis dels fills i els cosins dels fills. La família d'elecció té també el seu lloc en la configuració de la pròpia família. Les amigues que comparteixen el treball d'estimar, de cuidar dels fills, són considerades les veritables germanes.

En definitiva, en el postdivorci, els fills són per a les mares, i també per als pares, com veurem més endavant, el vincle afectiu familiar més important (vegeu la figura 1). Per a les mares, els fills i les filles són les úniques persones que indiscutiblement sempre formen part de la "pròpia" família. Fins i tot en cas d'haver constituït una nova unió, l'única baula indiscutible dels vincles familiars són els fills/es; en segon lloc hi ha els pares, perquè tal com diu l'Alejandra els pares i els fills no et fallaran mai.

“Para mi, los hijos son los hijos, o sea, yo siempre digo que son por las únicas personas que das la vida sin pensártelo ni un instante. [...] Los padres y los hijos no te fallarán nunca, las parejas son otra cosa” (Alejandra, 1966, 1 fill abans de la ruptura, 1 filla després).<sup>8</sup>

## ***2. En el moment de la ruptura de la unió la mare no trenca amb els fills***

En el moment de la ruptura no hi ha contramodel per a les dones-mares. Cap se'n va de casa deixant les criatures amb el seu pare. En canvi, tenim un testimoni molt expressiu d'una mare, que després d'haver cuidat el seu fill gairebé en exclusiva fins a l'edat dels 12 anys, decideix abdicar del rol de cuidadora principal per poder desenvolupar la seva activitat professional i per a dur a terme el seu propòsit apel·la al rol del pare. El procés no és fàcil, i fan falta grans dosis d'assertivitat i d'estratègia (vegeu la figura 1).

“Mi hijo siguió viviendo conmigo hasta sus 12 años y luego me di cuenta que no llegaba: trabajaba mucho, iba como una moto, llegaba muy

8. En les cites de les persones entrevistades s'han deixat les expressions utilitzades, encara que siguin gramaticalment incorrectes. S'han posat en *cursiva* aquelles paraules que estan en una altra llengua que de la de cita.

tarde, el niño llevaba malas notas, total que llamé a su padre, “Kramer aquí Kramer”.... Monté una estrategia auténtica: iremos a ver al niño y le diremos “hemos decidido, ¡hemos!, conjuntamente, que para el bien de tu futuro vas a ir a vivir con tu padre y luego, a lo mejor, volverás a vivir con tu madre”. Bien, formulación, coherencia de los mensajes, de lo que dices a uno y a otro, que sobre todo al niño le vengan los mismos mensajes por todas partes. La gestión del cambio. Esto era muy complicado... Yo creo que es mucho más políticamente incorrecto que una mujer decida no vivir con su hijo que separarse. Es como si abandonases a tu hijo, es brutal, ¡eh! Emm, supongo que sí, estás muy sola, pero sí, yo estaba muy apoyada también por mi marido. Y fui a ver un psicólogo, ¡eh! Cuando pensé a ver que la única solución era esto, pensé “asesoramiento a tope” porque es complicado. Luego, la primera semana me parecía la casa super vacía, la segunda ¡qué alivio! Puedes llegar a la hora que quieras, si no hay nada en la nevera, si no ha hecho los deberes, no es tu problema. Guai, de vacaciones total. La mala conciencia me duró 10 días. De vez en cuando me decía “deberías tener mala conciencia”. ¡Se está genial! Vendrá el fin de semana próximo y nos iremos al cine. ¡Fenomenal!” (Sol, 1961, 1 fill abans de la ruptura).

Aquest testimoni, a més a més de mostrar les dificultats de nedar a contracorrent i les estratègies per aconseguir la fita marcada, és valuós perquè expressa, de forma inequívoca, no tan sols el sentiment de culpabilitat que acompanya moltes mares, sinó també una sensació de llibertat de la mare quan el fill viu amb el pare, “¡de vacaciones total!”, que potser són equiparables als sentiments que tenen els pares quan no són els principals cuidadors.

### ***3. El maternatge és una obligació, però altres projectes personals també poden trobar el seu lloc***

Les dones-mares ens expliquen que estan gairebé sempre presents i disponibles per als seus infants (vegeu la figura 1). Cuidar les seves criatures és un deure inqüestionable. Es plantegen si ho fan bé o no, busquen una bona qualitat en la relació. Es mostren cansades, queixoses i sovint insatisfetes, perquè es troben soles del tot, com l’Scarlett, o gairebé soles realitzant aquesta tasca, com és el cas de la Paulina, situacions que són força representatives de la recepta habitual de dedicació dels pares homes als fills en el postdivorci: una tarda a la setmana i caps de setmana alterns, en els millors dels casos. De vegades, que l’exparella de la mare tingui una nova parella que l’encoratgi a exercir com a pare, pot millorar les coses.

“Cuando ella tenía un año nos abandonó a las dos.... Él dijo que él se va, vale bueno, que se va, pero que va a llamar alguna vez, que va a volver, y

cosas así. Se fue y nunca más, ni llamó, ni volvió, ni sabemos si está vivo o no está vivo. De eso hace 15 años, no sabemos nada de él” (Scarlett, 1968, 1 filla abans de la ruptura).

“Yo he cuidado a Isidro sola, en una ciudad sin familia. Hay gente que me decía no te quejes porque hay gente que no pasa la pensión. Pero él siempre ha vivido fuera de Barcelona, se llevaba a Isidro una tarde a la semana, y luego algún fin de semana. A partir de los 10 años, sí que cambio, él cambió de pareja, tuvo una pareja estupenda, tiene. Entonces sí, un fin de semana sí y uno no, pero el día a día era mío... juegos malabares, pagando canguro [...]. Yo he sentido muy poco... no solo en lo físico, en lo real, sino en el apoyo moral. Yo me lo he currado para hacer de madre, me he enfrentado a mis fantasmas, Luís no ha hecho nada de esto y seguía sin saber nada de niños, no entendía nada” (Paulina, 1957, 1 fill abans de la ruptura).

El maternatge a plena disposició no sempre es manté fins que s’emancipen els fills; de vegades, és la mare la que s’emancipa. Això és possible quan els fills ja són prop de la majoria d’edat. La Nor, per exemple, va decidir donar-se un temps i un espai per a realitzar un projecte propi quan la seva filla tenia 17 anys. La seva convicció i una bona gestió dels sentiments contradictoris li van permetre desenvolupar un projecte personal.

“He realitzat el meu projecte lluny de casa, a vegades he de lluitar contra el meu sentit de culpabilitat... Va ser molt dur i, bé, vaig donar un canvi a la meva vida i vaig dir “a partir d’ara faré el que vull fer”... Això suposava que amb una filla de 17 anys, anar-me’n a viure a un país on no conec l’idioma, però, en fi, *algo* em deia a dintre que jo ho havia de fer. I bé, vaig atrevir-me, vaig fer un cop de cap, en el moment més gloriós de la meva professió [...] i d’un dia per l’altre vaig dir que deixava la feina, que no volia continuar. Aleshores vaig deixar dit que en aquest poblet em busquessin una casa... Em vaig vendre la casa i amb els diners de la casa doncs vaig comprar una casa al poblet i vaig començar un projecte que ha durat 3 anys. ...Tinc una vida, en aquest moment, satisfactòria, plena, em sento bé amb mi mateixa, tranquil·la, *disfruto* molt amb el que faig. Créixer com persona i intentar estar bé amb un mateix i gaudir de la gent que t’envolta. Ara tinc una filla de 21 anys que està passant les seves pròpies crisis i em preocupa, però m’ocupa i em preocupa una mica menys, cada vegada, i tinc clar que he de continuar la meva vida intentant fer allò que crec, allò que sento i allò que la meva experiència i el meu coneixement pot enriquir i aportar per mi i els altres” (Nor, 1952, 1 fill i 1 filla abans de la ruptura).

#### ***4. L'aventura de fer compatible la cura dels fills anteriors i una nova parella***

La dedicació de les dones-mares a les criatures fa difícil pensar a iniciar una nova història d'amor, però si aquesta idea forma part dels plans, possibilitats o desitjos de futur, les criatures fan un tot amb la mare i, aleshores, l'aventura de buscar parella esdevé una empresa complexa. De vegades se n'abandona la idea, però, quan una dona té una clara vocació familiar, si es troba amb la persona adequada, és del tot plausible fer la transició cap una nova unió, i una nova maternitat, si escau (a la figura 1 veiem com totes les dones parlarien de la dificultat de fer compatible la nova parella amb els fills anteriors).

“Al principi no podia sortir, jo estava ocupada amb la meva filla 24 hores, ...ell no l'ha tingut cap cap de setmana,... he conegut gent, però ara una parella fixa no la vull, m'he fet més independent” (Maria, 1953, 1 filla abans de la ruptura).

“Yo cuando empezamos a salir hacía el símil que llevaba una mochila encima, que es mi hijo [...] era primordial el encontrar a alguien que, ... o sea, yo una cosa que miraba, con la persona con la que yo tenía que estar, tenía que saber que yo tenía un hijo y yo tenía que ver a mi hijo feliz” (Alejandra, 1966, 1 fill abans de la ruptura; 1 filla de la unió postruptura).

“[...] una mica com afinant més aquest sentiment meu que jo sempre havia tingut de que el que jo volia era viure en parella, però el temps que vaig estar sola estava molt confosa, no? Perquè no tenia clar res. I en la teràpia sí que vaig afinar molt aquest aspecte, no? Que el que jo volia era viure en parella, que si no trobava parella no passava res, perquè vivia sola i vivia bé. Que a nivell de relacions sexuals tenia unes necessitats relatives que també podia cobrir sense massa problema. Però que en realitat jo sí que tenia ganes de tenir una vida de parella i de família, no?... Una mica com si m'hagués fet gran, i aleshores vaig conèixer al Jesús, que va ser la persona que va fer la reforma del meu nou pis...” (Júlia, 1958, 1 fill abans de la ruptura; 1 fill i 1 filla de la unió postruptura).

Des de la mirada masculina, es capta la complexitat de la situació i, a més a més del factor “temps disponible”, se'n destaca una altre de prou interessant: que les necessitats afectives de les dones no són les mateixes que les dels homes, pel fet de tenir els fills a la vora. Un dels nostres biògrafs, resumeix de forma ben clara el seu punt de vista així:

“Si hi ha fills tinc la impressió que les dones necessiteu menys una altra relació de parella, perquè el nucli familiar ja hi és, perquè els fills solen

quedar-se amb la mare. I per altra banda, teniu menys possibilitats d'establir una altra relació de parella perquè hi ha el llastre dels fills vivint amb la mare i la nova parella ha d'acceptar el paquet sencer. I si els fills són petits, doncs el que passa amb els *canguros* no? que si voleu tenir ni que sigui un amant, o algú amb qui tenir momentets d'intimitat i afectivitat doncs que les dones ho teniu més negre perquè heu de cuidar el *crio* i llavors o teniu molts diners per poder pagar *canguros* un dia i un altre i anar tirant cables a veure si surt algun nou candidat al cor, ...la situació és més aquesta per a les dones, hi ha més estabilitat però alhora aquesta estabilitat és més immobilitzant" (David, 1955, 1 filla abans de la ruptura).

### ***5. La maternitat és també és el resultat d'una negociació***

Donar el pas dins d'una nova unió cap a una nova maternitat pot ser el resultat d'una voluntat pròpia o de la voluntat de la nova parella (a la figura 1 veiem com s'equilibra la resposta d'homes i dones en aquest punt). En ambdós casos, la negociació és un pas previ i un cop la nova criatura és aquí, de vegades, els sentiments contradictoris, intrínsecs a la naturalesa humana, no desapareixen necessàriament (vegeu la figura 1). Els testimonis de l'Alejandra i la Júlia, que ja hem citat en l'apartat anterior, tenen en comú que havent tingut fills biològics de la unió anterior s'emparellen amb homes que no han tingut fills. La diferència, però, és el desig de cada una d'ampliar o no la seva descendència. Les dues prenen com a peça clau de la nova situació el fill de la unió anterior, el Sergio i l'Oriol, ambdós en plena adolescència.

"O sea cuando nació Amelia, no encontraba su sitio o no se lo dejábamos encontrar. Yo me he arrepentido muchas veces de decir "yo a lo mejor no hubiera tenido que rehacer mi vida, por Sergio" porque todo lo que me pasó con Sergio, claro decía "estás pagando las consecuencias de todo lo que has hecho"... De hecho, una de las cosas que no quería era tener hijos. Yo sabía que en el momento que yo tuviese un hijo, mi relación iba a cambiar. Entonces no sé si soy yo o si no sé hacer dos cosas a la vez. Para mí la prioridad... o sea, no sé, pierdes mucha intimidad y las preocupaciones son más las de tus hijos, no lo sé. ...Yo decía "¡esto es vida!" y entonces yo me sentía como muy comprometida con él, pero por otro lado, yo soy como muy egoísta y decía "esto sí, pero ya hijos y tal, no". Además el tema de los hijos yo siempre lo he visto con mucha responsabilidad... tengo ahí, como una parte de mí, que me gustaría seguir viajando y haciendo un motón de cosas, que no puedo hacer" (Alejandra, 1966, 1 fill abans de la ruptura; 1 filla de la unió postruptura).

"Clar, també han sigut, el naixement del Marcel i el naixement de la Cèlia, han sigut en una edat que l'Oriol, que era fotuda, perquè ell estava

desenganxant-se i jo estava fent un nucli, i jo he intentant aquest nucli, ... *Bueno*, d'aquella manera, jo et diria que jo sí, i que ell va dir "*bueno pues* si vénen que vinguin", no? Jo volia, ell deia "*bueno* jo no en tinc necessitat però en fi". Va arribar un moment que va dir "*bueno pues* si vénen que vinguin"(Júlia, 1958, 1 fill abans de la ruptura; 1 fill i 1 filla de la unió postruptura).

## (Re)Construcció de les paternitats

### *1. Per als homes-pares, els fills i les filles són la seva família i la mare d'ells, o sigui la seva ex, també*

"Però les teves filles són una cosa important perquè formen part d'una voluntat teva, i aquí sí que hi ha una obligació. Són les úniques persones que no els hi puc dir adéu. No puc agafar i fer (fa petar els dits "mira aquí us quedeu")" (Andreu, 1956, 2 filles abans de la ruptura).

També entre els homes trobem forts vincles pare-fills, i un profund sentit de la responsabilitat (vegeu la figura 1). De vegades també participen del sentiment d'un vincle instintiu i d'un compromís per a tota la vida, un compromís escollit, volgut. D'altres vegades, no. En ocasions els homes parlen de paternitat no planificada, gairebé imposada. Alguns han dit que "ella em va tirar el llaç, em va posar una trampa". En aquest casos, si la parella femenina planteja com a única opció que l'home faci de pare o que no exerceixi com a tal, llavors el desencontre inicial amb la mare es pot arrossegar al llarg de la vida. La relació amb el fill se'n ressent i pel pare que pateix pot arribar a ser el més difícil de tot, l'assignatura pendent.

Segurament no és casualitat que siguin els cohabitants i els semicohabitants els que es trobin en aquesta situació. Recordem que els nostres entrevistats pertanyen a una generació per la qual, en bona mesura, matrimoni i família formaven part d'un projecte comú i amb voluntat de ser estable i amb fills. Almenys havien estat socialitzats en aquests valors. Es clar que és també la generació fronterera, que protagonitza no pocs canvis, tant en l'esfera social com en la privada. I, precisament, en l'àmbit de la família, un dels canvis claus és la relativa autonomia entre la decisió de formar un parella i la de tenir criatures (González *et al.*, 2001).

D'altres vegades, però, davant d'una paternitat no planificada, la crisi inicial es converteix en una oportunitat: en l'aventura més interessant de la vida. Aleshores els fills poden ser fascinants, poden convertir-se en el teu mestre, en l'element que et fa estar en una actitud desperta davant la vida en permanència.

"En realitat jo no vaig decidir ser pare, l'embaràs va ser una sorpresa, i ella sola va decidir tirar l'embaràs endavant,... ara la meva filla és molt més que

una filla ... No importa, perquè tu l'estimes i ja està. I això, potser sembla molt costós o no sé o molt treball o molt el que vulguis, però, no, és una alliberació. O sigui poder estimar algú sense condicions, és igual el que faci... això és una alliberació emocional tremenda, tremenda" (Pedro, 1960, 1 filla abans de la ruptura).

Ja hem dit més amunt que en el postdivorci, tant per a les mares com per als pares, els fills són els únics que, indiscutiblement, sempre formen part de la pròpia família. Un element distintiu en el postdivorci, però, és que per als homes-pares, no pas per a les dones-mares, la seva *ex* també forma part dels membres de la seva pròpia família. Per què? Doncs perquè la mare dels meus fills sempre serà diferent a qualsevol altra persona, o perquè hi ha un sentit de responsabilitat que va més enllà de la convivència, i fins i tot de la trajectòria familiar postdivorci de l'exmuller.

"[...] sí, jo saludo d'una manera determinada, saludo d'una manera afectiva. Sí és afectiva i a mi no m'importa que sigui afectiva. No me'n vaig pensant "l'he saludat afectivament, quina mala passada tu, ara hi ha lligam!". M'entens, no? és afectiva, és afectiva, perquè es afectiva, perquè no pot ser d'una altra manera. Tenim dues filles i és afectiva. Quan jo saludo a la Montse, la saludo diferent a com saludo a tothom. Entens? vull dir, sí és així i què? *pues* a veure, perfecte, cap problema" (Andreu, 1960, 2 filles abans de la ruptura).

El cas del Patrick, que com veurem de seguida encarna el contramodel en el moment de la ruptura, considera a la seva *ex* com a família i, en un moment donat, encara la pot ampliar més.

"Pero bueno, a Mar le ha ido bien y ha tenido otra hija con Fausto y es una familia nueva encantadora, con la cual tengo muy buena relación y con la cría nueva también, que además yo la quiero mucho también, incluso si algún día tuviera que encargarme de ella, no lo dudaría. Sí porque es hermana de mis hijas" (Patrick, 1960, 3 filles abans de la ruptura).

## ***2. Amb la ruptura de la unió el pare trenca amb els fills i abandona la llar familiar?***

El patró més generalitzat és que els pares se'n van de la llar, ho consideren normal perquè es tracta de fer el mínim mal a les criatures (vegeu la figura 1). Millor marxar sense drama, sense fer soroll, de vegades no val la pena ni agafar el raspall de dents perquè el fills/es no ho notin, no pateixin. Darrera d'aquesta actitud també hi ha un sentiment de culpabilitat.



“També haguessin pogut viure amb mi, però em sembla que és molt normal que una nena de 5 i una altra de 8 o de 9, i això és una cosa que em sembla que no hi ha ningú que la discuteixi, és millor que es quedin a casa i que no es toqui res de la casa quan te'n vas, vull dir... és que quan jo me'n vaig anar no vaig agafar ni el raspall de dents, o sigui elles no van notar res, moviment 0, eh, d'aquest tipus... Encara ara és difícil, perquè hi ha un abandonament... de les teves filles en un ambient que tu consideres que no és bo i en comptes de poder, tu, convertir aquest ambient en bo... et rendeixes i fots el camp. Amb *lo* qual no se supera mai això, perquè no saps mai si tu, realment, vas fer un acte de supervivència legítima en defensa pròpia o haguessis pogut resistir i reconvertir la situació” (Andreu, 1960, 2 filles abans de la ruptura).

De vegades, aquesta calma és imposada per la mare. Teòricament “no passa res”, però si és un silenci imposat, tenim una mala peça al teler. Hi ha fills que s'apunten al silenci que planteja un dels progenitors. Però també hi ha fills que s'empipen, reaccionen, criden o no volen saber-ne res.

“Perquè clar el que va prendre la decisió de marxar vaig ser jo, a llavors tu sempre ets el dolent, el que marxa sempre és el dolent, però ningú sap el que hi ha dins de casa. Jo vaig prendre la decisió i vaig dir “fins aquí hem arribat, hem acabat i ja, *listo*”. Jo li vaig deixar tot, cap problema. Teníem un pis que havíem comprat nou, jo li vaig deixar el pis i jo me'n vaig buscar un altre i vaig marxar. I *bueno, pues*, el que et dic, no va ser una ruptura traumàtica per nosaltres, ni violenta, vam arribar a un acord amb els nanos i, ja està. Inclús quan vam anar fer la separació vam anar agafats de la mà. És que érem nens” (Mimo, 1956, 1 fill abans de la ruptura).

Però no tots els pares se'n van de casa. Tenim contramodel. I el contramodel es dona quan abans de la ruptura és el pare el cuidador principal. És el cas del Patrick, pare de tres filles, malgrat pensar que aquest paper l'hauria fet millor la mare:

“Entonces cuando planteamos el tema de la separación pues como la carga de las crías siempre la había llevado yo, más fuerte, pues lo más normal [...] Yo pienso que la madre para las hijas es más importante que el padre y en este sentido yo he estado mucho con ellas pero la madre es más importante. Por una cuestión de afinidad, de entendimiento, es más fuerte. Entonces yo le decía “sobre todo las niñas” pero no acababa de cuajar siempre había la losa esta del trabajo y luego encima pasó esto, que se enamoró. [...] Entonces bueno, claro, hubo una época que me parece que duró 1 año 1 año y medio, quizás un par de años, que las niñas estaban principalmente conmigo y que los fines de semana se iban con Mar. Fue una época muy difícil porque, para mí no tanto porque yo adquirí esta independencia y

hacía más o menos pero para las crías sí, les resultaba muy duro, ir con la madre, a la cual yo siento que culpabilizaban y también a Fausto y entonces era muy difícil porque a veces ellas iban el fin de semana volvían y hacían crítica. Yo nunca les permití [...]. Porque me parecía a mí que ellas buscaban un punto, una grieta donde yo pudiera, cómo te diré, donde yo pudiera darles pie a que se desahogaran contra su madre y contra Fausto, principalmente contra Fausto y yo no les di pie. Es decir “no, no, tenéis que respetar” e incluso les decía sed listas y aprovechad esta situación, conocéis a otra persona, Fausto tiene otras experiencias de la vida, tiene unos conocimientos diferentes a los míos, fijaros, contrastad, aprended de la situación, no os la pongáis en contra ¿no? un poco era esto” (Patrick, 1960, 3 filles abans de la ruptura).

Aquest testimoni és tan interessant com el de la Sol, que va cridar a Kramer i va viure la vida del costat dels homes. Aquí, Patrick que es fa càrrec de les tres nenes fins que el cap d'un temps la seva *ex li* demana la custòdia compartida, considera que no s'ha emportat la pitjor part. En aquest sentit, corroborem la troballa d'altres estudis, aquells que confirmen que la relació amb els fills sempre és més difícil per al progenitor que se'n va de casa.

### ***3. Paternatge: pare absent i/o un dret difícil d'exercir***

L'exercici del paternatge depèn tant dels patrons de gènere de la cura dels infants abans de la ruptura, com la guerra o el temps de pau que segueix a la ruptura de la unió.

Acabem de veure que hi ha una relació clara entre la distribució dels rols parentals abans i després de la ruptura. Alguns pares que mantenien una relació més igualitària amb les seves parelles en l'àmbit del treball reproductiu i la cura dels infants poden reproduir, amb èxit, el mateix model després de la ruptura. Alguns d'ells, per garantir aquesta relació continua i fluida amb els seus fills després de la ruptura opten per canviar els horaris laborals per tal de poder-se fer càrrec del paternatge amb condicions semblants a com elles exerceixen el maternatge.

Davant de la percepció de les mares que elles sempre estan presents mentre que ells de paternatge no en saben, ni s'hi esforcen, ni tenen consciència del que suposa viure a plena disposició dels fills, ni estan prou presents, ni aporten prou recursos, temps ni diners, etc. sorprèn el punt de vista d'ells: un cop superada la crisi inicial tenen un sentiment de satisfacció, que “ho estem portant bé entre els dos”. La idea és que el projecte de matrimoni va fracassar, però ara “cooperem pel bé del nano, i ho estem fent molt bé”.

Ara bé, si la ruptura és un esvoranc molt profund entre el pare i la mare, per a l'home-pare assolir el dret a tenir cura del seu fill/a, reconeixement legal de la custòdia compartida, és un veritable periple. El nombre de vegades que citen

la categoria “mare present” revela aquest esforç afegit dels pares per demostrar el seu dret d'exercir el seu paternatge, mentre que el maternatge semblaria que no cal demostrar-lo, i per tant no caldria verbalitzar-lo tan, perquè es tracta d'un deure de la mare (vegeu la figura 1).

Quan es troben en aquesta situació, els homes es queixen que tota l'estructura social i jurídica funciona harmoniosament per tenir-los al marge de les grans decisions respecte dels seus fills. Alguns il·lustren processos d'alienació parental, en el qual des dels jutges, psicòlegs, educadors i parents implicats, han actuat seguint el principi de presumpció de culpabilitat i els han acusat de ser els culpables de trastorns mentals o psíquics dels fills, fins a l'últim moment el que l'evidència de la innocència ja no tenia esmena. El procés en defensa del dret al paternatge pot durar anys, un temps perdut en el qual no han pogut gaudir de l'aventura de veure créixer els fills; i si, finalment, aquest dret s'aconsegueix, no hi ha cap garantia que les persones de l'entorn respectin els pares “que fan de mares”, segons el model tradicional, amb plenitud.

“Que el temps perdut està perdut i sentiments de pena los tinc, jo veig xiquets de la seua edat, jo m'he perdut quatre anys de la vida del meu fill, quatre anys sencers, no! A mi que m'agrada molt fer excursions en bicicleta, amb una colla d'amics, *bueno* tinc una colla d'amics que escriuen llibres, he fet excursions precioses per la muntanya, són una gent molt divertida i tot això, i la meua il·lusió era anar-me d'excursió amb bicicleta amb lo meu fill i tu, quan agafa l'edat que té el cos fort per això, va i el perdo, vaig fer dues excursions en ell, però després d'això;... També és una mica *tonto* pensar en lo que no has viscut o tal, però també són uns anys molt bonics de la vida, de lo seu despertar de la sexualitat... totes estes coses se los ha tragat, sé que ha tingut episodis que ha anat molt perdut, *vaiga*, ha anat molt, molt perdut, molt destarotat i tal. Ara parlo d'ell, *después* que per a mi m'hagués agradat viure això amb el meu fill, però *bueno* poder ara, gràcies a tots estos dramas, si no hagués sigut per això, ara tampoc em prendria la relació com l'estic prenent” (Manuel, 1960, 1 fill abans de la ruptura).

La lluita pel dret a tenir la custòdia és llarga i, al final, en el seu entorn, els homes poden sentir-se sols, estigmatitzats. Són una minoria.

“Quan te separes molts mites feministes i masculistes peten. Lo de la igualtat, pues no, lo *tio* no agafa el telèfon a mitja entrevista perquè un fill està malalt i una dona para la reunió, com ha de ser, eh. [...], això està als gens del 99% dels *tios* i de les ties [...] Los 4 gats que hem optat no triomfarem professionalment, però volem triomfar emocional o humanament pues som 4 gats encara, per desgràcia. És dir, i quan és una minoria tan petita a vegades te penses que ets *raro*. Jo no vai a la reunió, no sóc catedràtic ni mariscal de camp, però sóc pare. [...] una dona em deia l'altre dia “tu ets una dona”

i jo li dic “és un *piropo* o em dius desgraciat?” i no va dir res. Los *tios* estem fent la revolució, però som una minoria encara de 4 desgraciats. És dir, m’he d’estar a casa tota la tarda esperant que arribi ma filla, no? me n’he d’anar al futbol? doncs no! no vas al futbol, ni tens novia ni tal, t’has de quedar a casa i fregues i no ets gai, saps? Ho fas per tu.[...] Jo ara faig molta vida eremítica i dic “*bueno* al final estàs sol, amb Déu o amb la teva pau interior i ja està”, fas lo que creus que has de fer per amor” (Joan, 1955, 1 filla abans de la ruptura).

Ens parla un home pare i ens diu el que ens podrien dir moltes dones mares. La seva filla està al centre de la seva vida.

#### 4. *Les famílies reconstruïdes, una il·lusió o una bona opció?*

“La primera foto és que la societat o tots nosaltres, per dir-ho d’una altra manera, patim una neurosi, no? no sé com es diu, eh! no sé si és neurosi o un atac de nervis d’aquests *tremendo* eh! si poguéssim fer una fotografia de Barcelona, m’imagino que si te’n vas a Nova York o a París o a Londres és lo mateix, de gent desesperadament buscant a la seva parella. És que estic desesperat. Això és lo primer de tot, és patètic o sigui és *tremendo*, però és així, és així [...] Fa una mica de pena [...]” (Andreu, 1960, 2 filles abans de la ruptura).

El comentari és suggerent. Ens imaginem que els homes estan més desesperats que les dones per trobar parella, perquè les estadístiques ens diuen que els homes, després d’un divorci, tenen una propensió més elevada a tornar-se a casar que les dones i que ho fan més aviat (Simó *et al.*, 2009). I si hi ha parella –i molts dels nostres entrevistats quan l’han buscat, l’han trobat– alguns han d’encaixar dues o quatre famílies i, a vegades, pensen que és pura il·lusió:

“He tingut ganes com de refer una mena d’unió, una nova unió, mòbil i polifacètica. Clar que he intentat que al voltant de la meva nova parella i jo es tornessin a unir les meves filles, i els fills d’aquesta dona, i que féssim *algo* així com una família. No excloent, perquè les meves filles també s’havien d’unir amb els fills de la parella actual de la meva ex, no? I la idea ha estat aquesta, crear llocs de trobada i segueix siguent una mica un ideal -que no té gaires visos de funcionar, realment crec que no” (Eudald, 1952, 2 filles abans de la ruptura).

Uns altres, que han recorregut un camí semblant, han fet marxa enrere quan han notat que la nova parella femenina volia intervenir en les tasques parentals. Alguns descarten totalment un nou matrimoni, perquè podria dificultar la plena disponibilitat cap el fill. La intersecció entre la nova parella i el fills an-

teriors, eix de la pròpia família, no és lineal. En aquest procés de construcció d'una nova parella, el punt de vista del fills és cabdal. Quan són grans volen la felicitat del pare, però si són menuts, de vegades necessiten temps per acceptar que la parella del pare, que no és la seva mare, també forma part de la família (a la figura 1 veiem com s'equilibra el pes d'aquells que veuen compatible i els que veuen difícil establir-se amb una nova parella).

“[...] quan se va tornar a casar, el meu pare, al cap de 3, 4 anys, em sembla, va trobar una dona i es va casar. Llavors conviure amb aquesta dona, no? *Con lo qual* també tinc el mateix problema de com conviurà el meu nano amb una segona parella meva, perquè sé lo que passa, com que ja tinc l'experiència... sí, perquè jo he sortit amb alguna dona i el nano també era més jove i l'ha conegut i tal, [...] em vaig *donar compte* que no funcionaria” i ara m'està *donant la vara* de per què no me faig una novia, ara ja arriba l'edat seva que em diu “a veure si te trobes dona i “sí vale, ja estic a l'aguait”” (Tomi, 1956, 1 fill abans de la ruptura).

“La meua parella, perquè viu amb nosaltres, també és una incorporada a la família, però també us diré que això va costar molt, és a dir, les meves filles sovint deien que la Laura, que és la meua nova parella, “no és de la família”, això ho deien molt sovint i des de fa uns mesos, no gaire, perquè tots just fa 3 anys que em vaig separar, comencen a incloure a la Laura a la família, no? ara veuen que sí, perquè conviu amb nosaltres” (Pol, 1964, 1 filla i 1 fill abans de la ruptura)

### ***5. Ells desitgen una nova paternitat?***

Ja hem fet referència al biaix de la mostra, pel fet que cap dels nostres biògrafs ha fet la transició cap a una nova paternitat. Algun d'ells fa referència a aquells homes que en tornar-se a casar i formar una nova família i havent trencat el vincle afectiu amb els fills de la unió anterior, la situació els causa tant dolor que no volen mirar enrere, no volen parlar d'aquesta experiència. El cas és que nosaltres aquests testimonis no els tenim.

Els homes-pares que hem entrevistat ens parlen de decisions, de desitjos, d'expectatives; i veiem, i no pas per ser demògrafes, sinó perquè els biògrafs ens ho diuen, que l'edat és una variable que compta molt:

“Tinc decidit que no vull tenir més criatures” (Pol, 1964, 1 fill i 1 filla abans de la ruptura).

“Hi ha *algo* que no he acabat de resoldre, no, tampoc és la manera de dir-ho, o sigui és el fet de l'edat, o sigui ja tinc 53 anys, llavors també me n'adono que establir una relació de parella amb arrels a aquesta edat costa

més que quan un en té 20, perquè sí, m'agradaria tenir un altre fill i ben tingut, o sigui no a 800 km de distancia. Però que vol dir? que per a tenir un fill, m'he de relacionar amb alguna dona que estigui en edat fèrtil encara, i allavons aquesta distancia que hi ha d'edat, si i és *algo* que no sé com posar-m'hi, saps? [...] i a la vegada veig que és secundari perquè també la qualitat en les relacions amoroses i d'amistat no té que veure amb l'edat, o amb les experiències acumulades sinó amb la qualitat de la persona, i per altra banda que d'aquí 15 anys jo en tindrè 65 o 68 i si estic amb una dona que allavons en té 40 o 40 i pocs com que ...i tampoc m'agrada massa la idea de tardar massa a tenir un *crio* per a la qüestió d'energia perquè cal energia, i jo em noto que cada vegada en tinc menys d'energia, de vitalitat, no? literalment, i tinc ganes de tenir un *crio* però també tinc ganes de jugar a pilota amb ell quan tingui l'edat de jugar a pilota, no que hagi d'arrossegar una cadira de rodes amb el seu pare a sobre quan sigui adolescent" (David, 1955, 1 filla abans de la ruptura).

"Volem construir *algo* i com ho fem, no? i va ser donar-li un nou pas o donar-li un a profunditat nova i una direcció nova a la relació. Potser també perquè tenim com la maduresa adquirida, no? de *después* de totes les fantasies, totes les projeccions, tot tot tot lo narcisisme que havíem portat de l'altre, pues t'ajuda que l'altre, que és una dona, a confrontar-ho i jo en ella, de dir *bueno* tal, no? per una banda te dóna una lucidesa, jo veig que nos haguéssim pogut quedar ahí amb el bon *rotlito*, nos entenem bé, estem bé, però va ser com les ganes de dir "anem a fer *algo* més", no? més enllà d'això, anem a construir *algo*, no? doncs per aquí és per on s'ha ficat el camí, no? per això pues vam decidir lo de casar-nos, bueno lo de casar-nos va ser també molt pels papers, no? perquè també volem adoptar i tal" (Manuel, 1960, 1 fill abans de la ruptura).

## Per concloure: una visió de conjunt de les maternitats i les paternitats, abans i després de la ruptura

En aquest estudi qualitatiu hem explorat les fronteres borroses i els territoris comuns entre el divorci i el matrimoni a partir de les narracions dels nostres biògrafs i biògrafes sobre la (re)construcció de la maternitat i la paternitat després del divorci.

Seguint el model tradicional de rols parentals esperàvem: *a*) que la centralitat del fills fos més marcada en la vida de les dones que en la dels homes; *b*) que fos habitual que els fills es quedessin amb la mare després de la ruptura de la unió i que els pares marxessin de la llar; *c*) que el maternatge s'exercís en plenitud i que el paternatge fos més puntual; *d*) que hi hagués compatibilitat total entre una nova unió dels homes pares i la cura dels infants i, en canvi, fos difícil de fer compatible una nova unió de la mare i la

cura dels fills de la unió anterior; i finalment, e) que els pares, es decidissin més fàcilment a ser pares de nou mentre que per a les mares aquest fos un escenari poc factible. Però, què ens han ofert les narracions dels nostres biògrafs i les nostres biògrafes?

Els testimonis de les dones i dels homes que hem entrevistat corroboren el model esperat pel que fa la centralitat dels fills, però per ambdós sexes. Pares i mares, en el moment de l'entrevista, atribueixen un rol central i un valor incomparable a l'existència dels seus fills i filles. Ara bé, la qualitat d'aquest vincle, la pràctica concreta de la maternitat i la paternitat és diferent segons el gènere. Podem dir que el maternatge es configura com una obligació ineludible mentre que el paternatge és un dret, no pas una obligació, l'exercici del qual es pot trobar amb nombroses restriccions. Les dones-mares estan cansades pel fet d'haver d'estar sempre cuidant del fill i insatisfetes de la contribució dels pares, en termes de diners i de temps en treball de cura. Els homes-pares, al seu torn, es mouen entre dos pols: el de la satisfacció, una visió quasi idíl·lica de la paternitat i fins i tot de la cooperació entre pare i mare per la bona empresa conjunta del paternatge i el maternatge, que topa frontalment amb la impossibilitat d'exercir el paternatge, quan es converteix en un dret formal difícil de conquerir.

Així mateix, hem trobat exemples gairebé purs del model tradicional, i també aquelles excepcions nítides que ens permeten parlar sens dubte de contra-models, tant per part dels homes com per part de les dones. Ara bé, la transgressió del model tradicional és més difícil per part de les dones. Hi ha acord en què els homes s'incorporin a l'esfera de la cura, però no s'accepta fàcilment l'abandó de la trinxera de la cura per part de les dones. És com una mena de traïció. I per a la dona-mare que contradiu el model tradicional la culpabilitat planeja sobre l'horitzó. Calen grans dosis d'intel·ligència i assertivitat per a poder remuntar el desafiament de tota la societat sencera, amigues íntimes incloses. Potser podem fer una analogia entre aquesta traïció i el que ha passat amb la incorporació de les dones al treball assalariat: ha estat una llarga lluita, com ho és la dels homes que se senten exclosos i abatuts per la dificultat de conquerir espais prop dels seus fills, però en el nostre context cultural no s'accepta fàcilment que l'home abandoni el seu lloc en el mercat de treball assalariat.

Pel que fa a la quarta i cinquena dimensió, és a dir, a les trajectòries post-divorci, tant pel tipus de rols parentals respecte a la cura dels fills, com respecte a les noves unions i noves fecunditats, estan en certa manera lligades a les trajectòries predivorci. Però de tota manera, el més determinant és el procés de negociació entre els actors en cada circumstància. Hem vist exemples en aquest sentit, en el cas de les dones que han construït una nova unió després del divorci. Hi ha, per tant, un ampli ventall de variacions respecte als models esperats, fruit del diàleg que cada actor manté amb si mateix després d'un divorci, per desenvolupar un egoisme sa, en el sentit de preguntar-se "i ara jo què vull?" i del diàleg i la negociació amb altres actors, que pot portar a cada

persona a seguir trajectòries postdivorci en principi no escollides com a les més normalitzades.

Per acabar, voldríem puntualitzar tres coses:

- Primera, que hi ha dues variables demogràfiques clàssiques, l'edat del fills i el tipus d'unió, que tenen una intervenció clara en tot el procés. Com més grans són els fills/es més marge hi ha per transgredir el model tradicional de rols parentals. I en les parelles de fet, més que en els matrimonis, la constitució de la pròpia parella i la decisió respecte a tenir o no tenir fills, són dues decisions que gaudeixen d'una autonomia relativa.
- Segona, que els resultats que hem trobat en aquest estudi només parlen dels propis implicats. Es tracta d'un estudi qualitatiu sense cap pretensió de generalitzar-ne els resultats, però que, a més a més, fa referència a una generació i a un grup social molt determinat. No és una hipòtesi gens forassenyada afirmar que en les generacions més recents, hi ha un predomini més gran de les negociacions dels rols parentals que es troben entre el model tradicional i el contramodel, és a dir, custòdia compartida.
- I tercera, que la dimensió de gènere és present en tota l'anàlisi i el que és interessant és que els resultats mostren que allò que considerem com a un comportament femení pot ser encarnat perfectament per un pare; i al contrari, el que normalment s'espera del comportament masculí, es pot veure personalitzat en una mare. Dos exemples ben clars del que acabem de dir són, el sentit de culpabilitat atribuït a les dones quan descuiden la cura dels infants, que també és expressat pels pares en el moment que abandonen la llar familiar després de la ruptura; i la centralitat de l'activitat laboral en la vida dels homes, i això tan abans com després de la ruptura, ja sigui per vocació de les dones o per necessitat. D'altres exemples que hem tractat àmpliament en l'apartat dels resultats fan referència a la transgressió del model tradicional de rols parentals. Per tant, podem afirmar que existeix un procés de canvi que lentament, però de forma segura, esperem, vagi avançant.

## Bibliografia

- AMATO, Paul; BOOTH, Alan (1996). "A prospective study of divorce and parent-child relationship". *Journal of Marriage and the Family* [Greensboro], vol. 58, núm. 2, p. 356-365.
- BERRINGTON, Ann; COBOS, M. Isabel; INGHAM, Roger; STEVENSON, Jim (2005). "Non-resident fatherhood in Britain: factors affecting contact and the payment of maintenance". Comunicació presentada al congrés *Population challenges in ageing societies*, European Association for Population Studies, Liverpool, 21-24 de juny de 2006.



- BLANCHET, Alain; GOTMAN, Anne (1992) *L'Enquête et ses méthodes: l'entretien*. París: Nathan (Col·lecció Sociologie, 128).
- BRULLET, Cristina (1997). "Pràctiques de criaça i identitats parentals". *Papers de Sociologia* [Bellaterra], núm. 51, p. 149-170.
- COLEMAN, Marilyn; GANONG, Lawrence; FINE, Mark (2000). "Reinvestigating remarriage: another decade of progress". *Journal of Marriage and the Family* [Greensboro], núm. 62, p. 1.288-1.307.
- COURGEAU, Daniel; LELIEVRE, Eva (1989). *Analyse démographique des biographies*. París: INED.
- DELPHY, Christine (1982). "Matrimonio y divorcio el doble atolladero". A: DELPHY, Christine [dir.] *Cuadernos Inacabados*, núm. 2-3,. Barcelona: La Sal, p. 65-76.
- GONZÁLEZ, María José; SOLSONA, Montse (2001). "Households and families: changing living arrangements and gender relations". A: DUNCAN, S.; PFAUEFFINGER, B. [ed.]. *Gender, Work and Culture in the European Union*. Londres: Routledge, p. 49-86.
- HENZ, Ursula; THOMSON, Elizabeth (2004). "Union stability and stepfamily fertility in Austria, Finland, France & West Germany". *European Journal of Population* [Dordrecht], núm. 21, p. 3-29.
- HOHMANN-MARRIOTT, Bryndl (2007). "Father involvement after union dissolution in the United Kingdom and United States". (Comunicació presentada al congrés anual de la xarxa europea per l'estudi sociològic i demogràfic del divorci, Londres).
- JEFFERIES, Julie; BERRINGTON, Ann; DIAMOND, Ian (2000). "Childbearing following marital dissolution in Britain". *European Journal of Population* [Dordrecht], vol. 16, núm. 3, p. 193-210.
- SIMÓ, Carles; SOLSONA, Montse; HOULE, René; TREVIÑO, Rocío (2000). "Els determinants sociodemogràfics de les ruptures de les unions a Catalunya". *Revista Catalana de Sociologia* [Bellaterra], núm. 12, Monogràfic "Families: espais, ruptures i polítiques", p. 87-110.
- SIMÓ, Carles; SPIJKER, Jeroen; SOLSONA, Montse (2009). *Atlas of divorce and post divorce indicators in Europe*. (Comunicació presentada a la XXVI Conferència Internacional de Població de la IUSSP, Marrakech, Marroc).
- SOLSONA, Montse (2009). "Narrar la propia biografía después de un divorcio. Notas de un estudio cualitativo de interés para la demografía". *Estudios Geográficos* [Madrid], vol. LXX, núm. 267, p. 633-660.
- SOLSONA, Montse; FERRER, Laia; SIMÓ, Carles; MACINNES, John (2007). "Traectorias familiares después del divorcio. Una revisión de las contribuciones recientes desde la demografía". *Documents d'Anàlisi Geogràfica* [Bellaterra], núm. 49, p. 217-234.
- SOLSONA, Montse; SIMÓ, Carles (2007). "Evolución histórica del divorcio en España desde la aprobación de la ley de 1981 hasta la reforma de 2004". A: CABRÉ, Anna; MIRET, Pau [coord.]. *La constitución familiar en España*. Madrid: Fundación BBVA, p. 245-296.

- SOLSONA, Montse; TREVIÑO, Rocío (1994). "Activitat, maternitat i paternitat a l'Europa comunitària". *Documents d'Anàlisi Geogràfica* [Bellaterra], núm. 26, p. 191-207.
- STEWART, Susan (2002). "The effect of stepchildren on childbearing intentions and births". *Demography* [Nova York], vol. 39, núm. 1, p. 181-197.
- VIKAT, Andres; THOMSON, Elizabeth; PRSKAWETZ, Alexia (2003). "Childrearing responsibility and stepfamily fertility in Finland and Austria". *European Journal of Population* [Dordrecht], núm. 20, p. 1-21.
- VILLENEUVE-GOKALP, Catherine (2000). "The double families of children of separated parents". *Population* [París], vol. 12, p. 111-138.